



**Олександр
МІРОШНИЧЕНКО**

Науковий співробітник
Національного
заповідника «Глухів»

«Булгарська пломба» XIV ст. із Глухова

Однією з головних проблем у вивченні історії давньоруських земель в період татаро-монгольської навали є хибне уявлення про тотальне запустіння і розорення на підконтрольній монголам території. Однак останні дослідження повністю спростовують цей багатовіковий міф. Незважаючи на знищення головних міст і фортець Київської Русі монгольськими військами, захоплена ними територія не перетворюється на безлюдну пустелю. Фактично змінюється їх адміністративний статус, а на місця в колишні князівства призначаються місцеві ставленики. Навіть починає діяти єдина грошова система, а міжусобні князівські війни припиняються на багато років.

Кожен дослідник, який вивчає історію Глухова, або пересічний читач, що знає її в загальних рисах, задавав собі питання: «Що було з містом в післямонгольський період? Чи справді все його населення вимерло від морової язви, а глухівчани не мають нічого спільного зі своїми давньоруськими предками?». За допомогою однієї цікавої знахідки ми спробуємо відтворити окремі сторони життя на теренах Глухівщини в XIII–XIV ст.

Нещодавно у північно-західній частині міста під час проведення земляних робіт був знайдений циліндричний предмет, виготовлений з мідного сплаву. Він складався з двох однакових, скріплених між собою, половинок. На плоскій поверхні однієї половинки проглядалося рельєфне



Важок XIV ст., знайдений у Глухові

зображення птахів, на другій – лева, а бокові поверхні мали отвори, залиті свинцем. Під час пошуку аналогій виявилось, що єдиної точки зору у науковців стосовно функціонального призначення таких циліндрів немає: матриці для виколочування декоративних накладок, торгові пломби, важки або ж елементи вагів тощо. Які тільки версії не висувалися, але крапку в атрибуції поставив дослідник В.Ю. Коваль у статті «Торговий інвентарь из раскопок базара середины XIV века в Болграде». Як виявилось, всього до наукового обігу введено сорок штук подібних артефактів. Їх географія розповсюдження просто вражає: Болград, Рязань, Великий Новгород, Астрахань, Татарстан, Підмосков'я, Подніпров'я, Північний Кавказ і... Глухів. Третину всіх знахідок було виявлено на ринковій площі міста

Болграда. Вони датуються XIV ст. і мають багато спільних ознак. Мова йде не тільки про характерні зовнішні риси (форма, розміри, стиль зображення звірів), але й про їх вагу. Всі повністю збережені екземпляри важать близько 200 г, а це означає, що вони є суто торговими важками. Важко уявити, що в монгольський період Глухівщина мала тісні торгові зв'язки зі Сходом і Заходом, але це – факт. Науковцями також була висунута версія, що місцем виготовлення таких важків могла бути столиця Золотої Орди (м. Сарай). Не виключено, що вони виступали ваговим еквівалентом новгородської гривні – однієї з давньоруських грошових одиниць.

Тож, незважаючи на усталене уявлення про спустошений монголами і чумою Глухів, життя на його околицях продовжувалося.

**Юрій
КОВАЛЕНКО**

**Завідувач
науково-дослідного
відділу Національного
заповідника «Глухів»**

Наприкінці минулого року на території колишньої військової частини у м. Глухові під час проведення земляних робіт випадково були виявлені людські рештки. Роботи відразу ж припинили і повідомили про це спеціалістів. Після попереднього огляду з'ясувалося, що екскаваторник натрапив на одну з розстріляних ям глухівського табору військовополонених (серед кісток знайдені гільзи від німецької гвинтівки «Mauser» калібру 7,92 мм).

У вересні 1941 року біля Глухова проходила лінія фронту і точилися запеклі бої, в результаті яких загинули сотні червоноармійців. Ще більше їх потрапило до полону. Традиційно у місцях, де виникали «котли» і до полону потрапляли десятки і сотні тисяч бійців та командирів Червоної Армії, німці влаштовували табори військовополонених, так звані «шталаги», та пересильні збірні пункти. У Глухові такий табір з'явився на території колишніх Батуринських казарм, де до самої окупації міста розміщувалася військова частина. Більшість полонених була поранена. Ті, хто мали легкі поранення, потрапили до



Взуття загиблих, знайдених під час розкопок

Жахлива знахідка

табору, а важкопоранених німці розмістили у міській лікарні, де до того знаходився радянський військовий шпиталь. Після нетривалого перебування у лікарні червоноармійців відправляли до табору. Звичайно, за тиждень чи два, що вони були на лікуванні, тяжкі травми (роздроблені кістки, ампутовані кінцівки і т. д.) навіть частково не могли загоїтися, і полонені через деякий час помирали. У саду, за старими казармами, були викопані ями, куди скидали трупи померлих. Тут же проводилися і розстріли. Всі ці подробиці стали відомими після того, як у 1994 році на території військової частини були проведені пошукові роботи у рамках Другої всеукраїнської вахти пам'яті.

Перші розвідки на місці, де протягом 1941–1943 рр. утримувалися радянські військовополонені, були проведені глухівським пошуковим загonom «Обеліск» та сумським загonom «Пам'ять» у травні 1994 року. На той час ще було багато живих свідків згаданих подій, і їх розповіді наштотували на думку про велику вірогідність знайдення місць масових поховань у таборі. Атмосферу «підігрівали» і повідомлення більш пізнього часу. На 1994-й рік військова частина була ще діючою, а службовці, які працювали або служили на її території, говорили про часті випадки виявлення людських решток під час проведення різного роду земляних робіт.

Кілька перших днів пошуку не дали ніяких результатів. І ось, нарешті, було знайдено поховання: на глибині не більше 1 м знаходилися рештки восьми осіб, застрелених одиночними пострілами у потилицю з автомата ППШ. Підтвердженням цьому слугували кульові отвори у кожному черепі та 8 стріляних гільз, що знаходилися у ямі серед кістяків. Четверо з розстріляних були військовими (встановлено за залишками військової



Розстріляна яма, виявлена на території саду військової частини

форми та медальйон-смертником), інші – жінками похилого віку. Ми зрозуміли, що на території табору військовополонених могли бути й цивільні місцеві жителі, які за різних обставин опинилися за колючим дротом, а потім тут і загинули. Подальші розкопки підтвердили нашу думку. День за днем виявлялися та ексгмувалися людські останки. Серед них – військовополонені, жінки, люди похилого віку і навіть маленькі діти. Спеціальними дослідженнями було встановлено, що велика кількість людей загинула внаслідок розстрілів. Поряд з рештками знайдені гільзи від 9-мм пістолета «Parabellum P08» або «Walther P38» та гвинтівки «Mauser» калібру 7,92 мм. На багатьох кістяках виявлені механічні пошкодження, які підтверджують, що людей вбивали, ламаючи кістки рук, ніг, розбиваючи черепи... Загальна кількість ексгмуваних склала 1532 особи. Серед особистих речей під час ексгмації було виявлено 40 ідентифікаційних медальйонів із записками. Імена 14-ти воїнів встановлені.

Під час опитування місцевих жителів була зібрана велика кількість різного роду інформації. Зокрема, кілька старожилів-глухівчан свідчили про існування начебто величезних розстрільних ям, у кожній з яких знаходились тисячі вбитих і померлих від голоду і хвороб полонених червоноармійців. У 1994-му пошуки у вказаних місцях результатів не дали, хоча було закладено десятки розвідувальних шурфів. Тоді ж вирішили, що згадки про тисячі загиблих були перебільшенням... І ось через 20 років інформація, здається, підтвердилася. Подальші розкопки на місці табору військовополонених зможуть дати відповіді на багато питань, котрі чомусь так довго замовчували у післявоєнний час комуністичні ідеологи... Незрозумілим, наприклад, є той факт, що поряд із результатами роботи комісії, котра досліджувала відразу після визволення міста у 1943 році злочини фашистського окупаційного режиму у Глухові (розстріли мирних

жителів в урочищі Борок, тортури та розстріл членів молодіжної групи комсомольців-підпільників тощо), про табір, де були замордовані тисячі мирних жителів та військовополонених, не згадали жодним словом. Більше того, за свідченням місцевих жителів, що працювали у військовій частині (відразу після звільнення Глухова Радянською Армією військові знову розмістилися на території колишніх Батурицьких казарм) у перші післявоєнні роки, місця масових поховань наказали зрівняти з землею, щоб жодних зовнішніх ознак не було видно. Один із колишніх працівників військової частини навіть згадав, що тоді це пояснили наступним чином: «Тут знаходяться зрадники, і їхні поховання треба знищити, щоб ніхто ніколи не здогадався, що вони тут лежать...».

Найближчим часом планується дослідження місця, де були виявлені невідомі поховання, з подальшим їх перенесенням до меморіального військового цвинтаря



Екзумація решток

в урочище Борок, де у 1994 році був перепохований прах більш ніж півтори тисячі в'язнів глухівського табору військовополонених.

Нова пам'ятка археології, історії та містобудування

Відповідно до наказу Міністерства культури України від 14.04.2014 р. № 212 до Державного реєстру нерухомих пам'яток України був занесений об'єкт культурної спадщини «Історичний центр Глухова, XII–XVIII ст.». До складу пам'ятки увійшла територія городища давньоруського Глухова та середньовічної Глухівської фортеці.

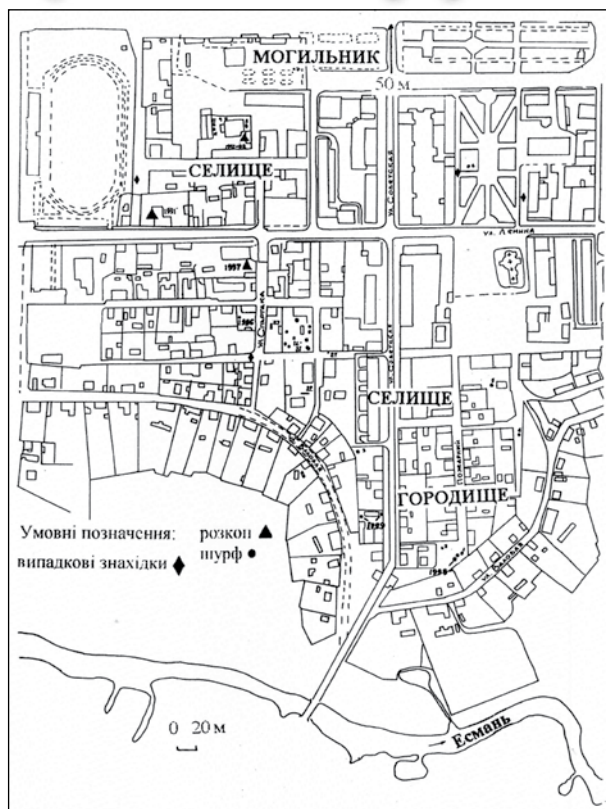
Пам'ятка «Історичний центр Глухова, XII–XVIII ст.» розташована в межах Національного заповідника «Глухів» у історичному середмісті. Вона займає плато лівого корінного берега р. Есмань. З півночі об'єкт обмежений долиною струмка Нетеча (інші назви – Малотеча, Починок), який нині пересох. З півдня межа проходить по вул. Першотравневій, із заходу – по долині р. Есмань, зі сходу – по вул. Шевченка.

Відомо, що у першій половині XVII ст. на території дитинця давньоруського Глухова будується замок, а згодом навколо посаду з'являються укріплення, які у 1685 р. знищуються пожежею. Після їх реконструкції з'являється єдина загальноміська фортеця, а територія дитинця входить до її складу.

Колишня Глухівська фортеця була збудована полігональною з 12 бастіонами й напівбастіонами. На сьогодні напільна (східна) частина укріплень зруйнована. Збереглися

укріплення у західній стіні. Схил р. Есмань ескарпований на висоту до 6 м, по краю тераси насипаний земляний вал з бруствером. У південній частині фортеці виявлені рештки рову шириною 11 м та глибиною 2,5 м. У західній частині фортеці знаходиться Київська фортечна брама. Протяжність збереженої частини укріплень становить 1200 м. На сьогодні ще залишилися 4 бастіони та 1 напівбастіон.

Городище XII–XIII ст. має історико-культурне значення як дитинець одного з давньоруських міст, а Глухівська фортеця XII–XVIII ст. є значною пам'яткою української фортифікації і відзначається неповторною пов'язаністю з природним рельєфом. Відтак на території пам'ятки «Історичний центр Глухова, XII–XVIII ст.» будь-яка господарська діяльність підпадає під дію законів



План історичного центру Глухова XII–XIII ст. (за В.В. Приймаком)

України «Про охорону культурної спадщини» та «Про охорону археологічної спадщини».

Продолжение.

Начало в № 1(67) 2015 г.

Кроме этого, к концу сентября 1780 г. Туманские успели освидетельствовать архивы суда генерального и счётной комиссии; описи, найденные ими, также не годились, потому что в них не было отмечено, какие из дел находятся в действительности на лицо против занесенных в опись. На этом основании было решено составить новые описи и реестр решённым и нерешённым делам. Здесь мы считаем не лишним упомянуть об обнаруженном этой ревизией недостатке и порче грамот и других документов, но мы предупреждаем читателя сей заметки, что приводимый ниже перечень недостающих документов не может вполне свидетельствовать об истинной утрате грамот, начиная с 1585 г., ибо самая опись, по которой происходила проверка наличности архива, с большою вероятностью можно сказать, была составлена не ранее гетманства Разумовского, а по сему все исчезнувшие до её составления дела, как напр. во время пожара 1748 г., в опись не попали и погибель их прошла незамеченною.

По ревизии грамот от 1585–1765 г. не явилось между ними против описи: 6-ти грамот из иностранной коллегии и одной из Пр. Сената, одной грамоты, адресованной до запорожского кошевого Ив. Гусака о разрыве перемирия с турками и ханом; 3-х (неважных) грамот к гет. Скоропадскому, 2-х к гет. Д. Апостолу и одной к Разумовскому. Кроме этих грамот публичного, так сказать, характера, при ревизии не обнаружилось ещё нескольких совершенно частного характера и между ними одного манифеста следующего любопытного содержания: «О недаче как явным, так и тайным образом никому, ни под каким видом поделамникакого совета и наставления отставному лейб-гвардии прапорщику кн. Ник. Хованскому под опасением лишения движимого и недвижимого имущества и указанного штрафа».

За сим к сентябрю 1781 г. гг. Туманские успели освидетельствовать книги определений с 1734–77 г., протоколы с 1722–77 г., книги ревизий малороссийских полков – лубенского, черниговского и прилукского с 1713 г., полтавского с 1721 г., прочих полков с 1723 г., наконец, тогда же были рассмотрены копии гетманских универсалов и дел Мал. Коллегии

Скорбный лист архива Малороссийской коллегии (Журнал «Киевская старина», № 2, 1889 г.)

1722–32 г. книги об индукте, инвенте и других сборах, практиковавшихся в Малороссии. При разборе этого отдела не достало против описи 56 №№ дел, кроме того, у некоторых не оказалось начала, конца или середины. Усмотрев таким образом отсутствие некоторых грамот и дел, лица, производившие ревизию, обратились к бывшему архивариусу Кедровскому за разъяснениями и тот объяснил, что вступая в 1766 г. по смерти своего предшественника Гусаревского в заведывание архивом, он по реестрам дел не принимал ни от кого, но вел таковые только делам, входившим за его бытность, а поэтому объяснить причины исчезновения дел он не может и в пропаже их виновным себя не считает. В течение своей службы в архиве Кедровский, по его словам, занимался главным образом выборкой справок по приказу Малоросс. Коллегии, а освидетельствования грамотам и другим документам не производил, потому что на это не было приказа; грамоты же хотя и выдавал, но всегда получал исправно обратно. Донося о неявившихся документах и об ответе, данному по этому предмету Кедровским, гг. Туманские доложили Мал. Коллегии, что многие из грамот от ветхости и сырости заплесневели и загнили настолько, что в некоторых местах порпадались, на гнибах поломались и пр. Книга указов Пр. Сената, узнаем мы из этого доношения, находилась в столь ветхом переплете, что листы из неё выпали и растерялись.

В заключение Туманские просили у Коллегии разрешения ветхие грамоты подклеивать, а иные даже переписывать. Мал. Коллегия не удовлетворилась ответом Кедровского и привлекла его к следствию по обвинению в нерадении по службе, развившемся как в пропаже дел, так и в том, что многие из них за время от 1672–1776 гг. подверглись гниению. Привлеченный к ответу за грехи всех предшественников Кедровский показал, что в порче дел от 1672–1748 г. виновен отнюдь не он, а его предшественник Девович вместе с своими помощниками Гусаревским и Петра-

шевичем, заведывавшими во время болезни Девовича; по показанию Кедровского, Девович, определенный к архиву в 1763 г., хотя мало заботился об охране дел от гниения, тем не менее многие из них им были обернуты в листы белой бумаги и сохранились в таком виде до самого последнего времени, что указывает, по словам оправдывавшегося архивариуса, на особенные заботы его, Кедровского, об архиве. Насколько справедливы обвинения Девовича в порче и исчезновении дел, можно судить уже по тому обстоятельству, что он, несмотря на приказание гет. Разумовского о сдаче ему дел по описи и за расписками сдатчиков, тем не менее не имел ни одного приема по распискам, ибо самих описей делам не существовало, вероятно, вследствие уничтожения их пожаром 1748 г.

Следующая за сим порча дел от 1748 г. по 1766 г., говорил Кедровский, также произошла не по его вине, а скорее по вине помещения архива, заключавшегося в двух сырых комнатах, расположенных над каким-то погребом; это сырое помещение однако вскоре по вступлении в должность Кедровского было установлено и архив был переведен в другое здание против генер. суда, где была раньше счетная комиссия. Здесь новый архивариус просушивал и проветривал дела, раскрывая летом окна, между тем как в прежних двух комнатах предшественниками его не только никакой просушки помещения архива не производилось, но канцелярист Петрашевич складывал дела под заведомо мокрую стену, отчего края их пришли в гнилое состояние. Здесь не мешает однако заметить, что тяжесть обвинений, возводимых Кедровским на своих предшественников, облегчается уже тем обстоятельством, что Гусаревским, временно исправлявшим обязанности архивариуса, был подан в Коллегию доклад о порче дела, но был ею оставлен без резолюции, ибо высшее правительство Малороссии почло за неприличие объясняться с Гусаревским о гнили старых дел ... В довершение своих объяснений Кедровский сослался и на то всем известное обстоятельство, что после бывшего в 48



году в Глухове пожара дела архивные были сложены в каменной колокольне Михайловской церкви, где от тесноты и неспособности помещения многие из них пришли в неурядицу и совершенную погибель. Виновником порчи дел до Дёвовича Кедровский считал давно умершего канцеляриста Захвинецкого. Пока шло следствие над уволенным от должности Кедровским, разбор архива продолжался, но один из Туманских, назначенный в Киев прокурором, был замещен в 1783 г. Рахмановым; разбирались дела по вновь учрежденным наместничествам, куда их предполагалось отправить, за исключением дел «генеральных», иначе сказать, дел, относящихся ко всей Малороссии. К концу 1783 г. наместнические дела были разобраны и для них составлено два экземпляра описей с тем, чтобы один остался в архиве, а другой вместе с самими делами был отправлен в наместничество; опись же «генеральных» дел была составлена в одном экземпляре. За сим остались неразобранными и неописанными дела по военной, внутренней и апелляционной экспедициям, вновь принятые Адамовичем от Мал. Коллегии в числе 22,320 №№; всех дел им было принято от Кедровского 53,840.

Останавливая свое внимание перед этой огромной цифрой и вспоминая, что ныне в архиве Мал. Коллегии всего насчитывается 20 т. дел слишком, невольно приходится пожалеть массы погибнувшего материала; это тем более печально, что погибелю столь драгоценного богатства мы исключительно обязаны нелепому и бестолковому отношению к нему заведовавших этим делом лиц..., отношению, продолжавшемуся, правду сказать, до самого последнего времени, когда, благодаря П.С. Ефименко и содействию ист.-филологического общества харьковского университета, уцелевшие 20 т. дел были вытасканы из черниговских подвалов и помещены в здании харьковского университета, где они, по крайней мере, разобраны и гарантированы от плесени и гнили. Что касается до исхода следствия над Кедровским, то его объяснения были приняты во внимание и он был оправдан, но чрез 2 года по распоряжению гр. Румянцева снова попал под следствие за небрежение о книгах генеральной описи – этого дитяча сурового реформатора Малороссии. В виду важного значения для истории нашего края ген. описи мы расскажем здесь в

общих чертах, как хранился, или вернее погибал, этот монументальный труд, поглотивший столько человеческих усилий и денег.

20-го октября 1767 г., узнаем мы от того же Кедровского, гр. Румянцевым было предложено Малороссийской Коллегии принять составленную по полкам ген. описи по приложенным к ней реестрам и за расписками принявших. Коллегия сделала зависящее от неё распоряжение о приеме и сдаче в архив ген. описи по реестрам, но в действительности оказалось несколько иное. Дело в том, что описи различных полков принимались различным образом: одни из них, как например, гадяцкого, лубенского, потавского и стародубского полков, были приняты по реестрам, правда, никуда не годившимся, но когда Кедровский потребовал от сдававших описи мелких канцеляристов и писарей составления новых реестров, то сдатчики решительно воспротивились этому требованию, ссылаясь на спешный призыв их в турецкий поход. Описи нежинского и прилукского полков совсем не имели реестров и привезенные в связках были приняты исключительно по одному осмотру за печатями коллегии. О приеме описей остальных полков в коллегии не нашлось даже её на этот предмет определений, хотя, нет сомнения, что описи были приняты. Такая безалаберность и легкомыслие в сдаче и приеме и отсутствие реестров и постановлений Коллегии, свидетельствующих о приеме ген. описи, развязывали руки архивариусам и освобождали их от серьёзного отношения к сохранению многочисленных сундуков, связок и пр... Конечно описи не губили намеренно, но ее растеривали и приводили в беспорядок случайно, напр. выдавая справки, копии с грамот, крепостей и др. актов, выдача коих требовала распечатания и разбора неописанных фолиантов. Отношение Коллегии к хранению ген. описи справедливо заслуживает порицания, и прав, конечно, Румянцева, выразившийся, что «описи без освидетельствования были приняты и, так сказать, брошены были, не взирая на то, коль много употреблено времени и труда на сочинение оной и что в томе целый край оной интересован». Действительно, сваленные в архив фолианты описи, привезенные зимою или осенью в неплотных сундуках и лубяных коробках, благодаря содержанию их за печатями и отсутствию надлежащего присмотра, начали гнить, чему особенно способство-

вало помещение архива.

Судьбе почему-то угодно было, чтобы главный малорусский архив в течение прошлого и настоящего веков занимал самые невозможные помещения по тесноте и сырости; мы уже знаем нечто о содержании архива в прежнее время, теперь же добавим, что к этому присоединялись нередко случайности самого неприятного характера, вроде обвала, пожара, поломки, переборки с места на место и пр. В 1776 г., например, неизвестно по каким соображениям, член Коллегии кн. Мещерский приказал разломать 2 комнаты, занятые архивом, а вместо них отвести столько же вблизи генер. суда. Приказание было исполнено, архив переместили, но новое помещение оказалось столь тесным, что в отведенных двух комнатах едва удалось поместить самые важнейшие дела, как то грамоты, указы, книги определений, протоколов и пр.; 39 же сундуков ген. описи, 16 лубяных ящиков стародубского и массу связок той же описи киевского, полтавского и прилукского полков принуждены были поместить в остальной комнате над погребом, ставя один сундук на другой до самого потолка, так что для разбора нижнего ящика нужно было вынести все верхние вон из комнаты, но выносить было некуда и посему все стояло нетронутым, предаваясь гнили. Однако такое положение вещей продолжалось недолго, и в том же 1776 г., по просьбе Кедровского, под архив были отведены еще 2 комнаты, куда предполагалось перенести генеральную опись и привести ее в порядок, но к сожалению предположение осталось невыполненным, так как комнаты потребовались для комиссарства. Тогда через несколько времени архив задумали перенести в каменный флигель ген.-губернаторского дома, а так как он был довольно удобен, то архивариус решил туда перенести важнейшие документы, а в освободившихся двух комнатах имел в виду расположиться с ген. описью. Обратив внимание на столь частые и бестолковые кочевания архива, нельзя не согласиться с Кедровским, что «повреждение в делах» произошло не столько от вины архивариусов, как «от неимения твердого и неперемного способного для архива места и за частою переноскою с места на место оно». »

Продолжение в следующем номере

*Подготовила к печати
Маргарита Мельник*

Ірина
МОШИКУчений секретар
Національного
заповідника «Глухів»

Українізація Глухівського округу у 20-х роках ХХ ст.

На XII з'їзді РКП(б) у квітні 1923 р. було проголошено курс на здійснення політики коренізації, що дістала в Україні назву «українізації». Українська мова, як засіб спілкування більшості населення УСРР, була оголошена мовою офіційних зносин. Документи уряду та центральних відомств радянських органів тепер мали публікуватись українською та російською мовами, а найважливіші урядові документи – і мовами національних меншин, що проживали в УСРР. На роботу до державних організацій було заборонено приймати службовців, що не володіли українською.

Для більшості населення України, яке досить довгий період перебувало під мовним антинаціональним тиском Російської імперії і звикло до вживання російської мови в офіційному діловодстві, такі поступки були мало зрозумілими. Її більше цікавили питання приватної власності, зокрема, на землю. Сфера, яку охоплювала радянська українізація, включала діяльність державно-партійних та громадських апаратів, а також різні ділянки культури. Отже питаннями українізації займалися саме ці установи.

Глухівський округ, до складу якого входили Глухівський, Шосткинський, Кролевецький та Новгород-Сіверський повіти, Понорницька та Покошицька волості, частина Авдіївської волості Соницького повіту, Семенівська волость Новозибківського повіту, більша половина Путивльського повіту колишньої Курщини, частина Хільчинської волості Севського повіту, Трубчевська волость Брянської губернії, також не оминули нові «українізаційні вітри».

Для більш оптимального втілення в життя нового владного розпорядження, враховуючи прикордонний з Росією стан

округи, були проведені етнографічні дослідження Глухівського округу на момент запровадження українізації на місцях, про що доповідав інспектор-методолог Глухівської окружної інспектури народної освіти С. Устименко: «...білоруський філолог професор Карський у своїй праці «Беларус. Вильно. 1904 г.» проводить етнографічну межу осілости білоруського населення на території Глухівської округи трохи на північ від лінії Машево – Новгород-Сіверський і південь від лінії Семенівка – Чайкін хутір приблизно по середині, аж до Десни, а потім по Десні до кордону округи. Між тим на підставі мого власного знайомства з селами Мамекинського, Хільчанського й частини С.-Будського районів, я б сказав, що ніякої важливої різниці між мовою Мамекинського та Хільчанського районів я не помітив (деяка різниця помітна лише в північній частині С.-Будського району). Коли зачисляти до білоруського населення Мамекинський район, то туди ж доводиться віднести весь Хільчанський район і мабуть значну частину С.-Будського (східно). Особисто я був у селах: Ленкове, Мамекино, Леськоноги, Рогівка Мамекинського району; Бирін, Глазово, Хільчичи, Жихово, Уралове, Кренідовка, Мефедовка Хільчинського району; Зноб-Новгородське, Велика Березка, Чернацьке, Ромашково, Налімовка, Каменка С.-Будського району; Хотьминовка, Есмань, Вільна Слобода, Суходіл – Есманського району (за винятком Суходолу). Безперечно, українські села». Багато сіл відвідав інспектор по українізації Шавик. Відповідно до його спостережень, переважна більшість українського населення була в колишній Семенівській волості: в окраїнах та передмістях м. Семенівки, селах Миколаївка, Іванівка, Белшня,

Орликівка, Хондобоківка, Баранівка. Такі села, як Янжуловка, Хотіївка, Карповичи, Тимоновичі, Медведівка розмовляли діалектами, близькими то до білоруської, то до російської мов. Далі межа йшла приблизно по лінії залізничі Новозибків – Новгород-Сіверський близько кордону між С.-Будським і Хільчанським районами з одного боку та Шосткинським і Ямпільським районами з іншого. Дослідники з впевненістю зазначали, що майже вся територія на північ від цієї межі (за винятком частини С.-Будського району) носила більш-менш однорідний характер. Щодо Мамекинського та Хільчанського районів, мова в них, безперечно, не російська, а носила всі ознаки української мови, в якій залишилися м'якими старовинні «е» та «і». На думку С. Устименка, саме тут можна було спостерігати залишки старовинної мови Нестора Літописця і автора «Слова о полку Ігоревім». Висловлюючи загальний висновок свого дослідження, автор зазначав: «...в районах з перехідними архаїчними діалектами (райони Семенівський, Мамекинський, Хільчанський, С.-Будський і частина Путивльського) потрібно школу наблизити до населення через вживання учителями місцевого діалекту для пояснення учням значення слів української літературної мови методом порівнянь діалектичних форм з літературними, щоб вивчення літературної мови було свідомим і давало наслідки. Слід зазначити, що більшу частину території Глухівської округи з невиразним національним складом населення на підставі мовних ознак ніяк не можна вважати російською. Не кажу тут про мало знайому північну частину С.-Будського району та весь Путивльський район, що цілком мені невідомий».

Такий фундаментальний підхід працівників округової інспектури народної освіти мало цікавив владне керівництво. Була надана планова рознарядка щодо українізації регіону, а звіт про її виконання ставився першочергово на порядок денний. Відповідні дослідження та рекомендації залишалися на папері сумлінним докором прийдешнім поколінням. Неврахування цих рекомендацій врешті-решт призвело до тихого спротиву більшовицькій політиці українізації у цих регіонах.

Продовження в наступному номері



Приклад зміни назви вівіски в ході українізації

Пожары в Глуховском уезде по данным за десятилетие (1880-1889)

Важко уявити собі життя людини без вогню. Він використовується у всіх галузях її життєдіяльності, проте вогонь, що вийшов з-під контролю, здатний накоїти великої біди. Щорічно внаслідок пожеж гине та страждає значна кількість населення. В дим та попіл перетворюються цінності на мільярди копійок. На жаль, 90 % пожеж виникають з вини самих людей. Відомо, що ця проблема існувала в різні історичні періоди. Зокрема, в «Календаре Черниговской губернии на 1893 год» подаються статистичні дані щодо кількості та географії розповсюдження пожеж на Чернігівщині у 80-х роках XIX ст. Даний документ пропонується до відома дослідників.



Только что зима успеет уступить место теплым дням и, уходя, унесет с собою лучшее противопожарное средство для «деревянной» Руси – свой снеговой покров, – как начинают гореть и выгорать сплошною массою наши селения и даже города.

Глуховский уезд не может составлять исключения. Он также горит на значительную сумму ежегодно. Мы имеем сведения за 10 лет с 1880 года о числе пожаров, о числе сгоревших дворов, об убытках, принесенных населению пожарами и о причинах возникновения пожаров. Сведения эти собраны официальным путем чрез Губернский Статистический Комитет, а потому они должны заслуживать внимания.

При рассмотрении цифровых данных о пожарах мы прежде всего посмотрим на число пожаров в Черниговской губернии вообще, потом в городе и наконец коснемся сведений о сельских пожарах, как наиболее опустошительных.

По количеству пожаров в приводимый период времени в Глухове было 106 случаев. Наиболее опустошительные пожары были также в Глухове, в котором сгорело 115 дворов.

В бывшие пожары более всех понес убытков г. Чернигов. Затем следует по количеству понесенных убытков Глухов – 105880 руб. Обращаясь к тем средствам, которыми располагают города Черниговской губернии,

как видно из статистического обзора графа Шереметева, мы видим, что в Глухове есть пожарный староста (брандмейстер), 16 пожарных служителей при 1 пожарной трубе, 6 насосах, 19 бочках, 3 багровых ходах и 16 упряжных лошадях.

По количеству пожарных инструментов, необходимых для тушения пожаров, первое место между городами занимает Стародуб, затем следуют Глухов, Нежин, Чернигов, Остер, Новгородсеверск, Сураж, Городня, Новозыбков, Конотоп, Козелец, Кролевец, Сосница, Мглин и Борзна.

По числу пожарных служителей из городов Черниговской губернии выдается Чернигов, затем идут Нежин, Глухов, Стародуб, Новозыбков, Новгородсеверск, Конотоп, Борзна, Козелец, Сосница, Мглин, Остер, Кролевец, Городня и Сураж.

В период приводимого десятилетия города Черниговской губернии 105 раз подвергались пожарам в 1885 г., затем в 1886 г. было 104 пожара, в 1881 – 101, в 1880 – 99; в 1888 – 98; в 1882 – 91, в 1883 – 89; в 1887 – 88; в 1889 – 82 и наименьшее число пожарных случаев было в 1884 г. – 76. Наибольшее число пожарных случаев было в 1885 г. в Нежине – 21; в 1886 г. тоже в Нежине – 23; в 1880 г. Глухов имел 14 пожарных случаев, в 1881 г. Кролевец – 22 случая; в 1888 г. вновь наибольшее число пожа-

ров пришлось на Нежин, а именно 23; в 1882 г. вновь Глухов имел 12 случаев. В десятилетний период наибольшие пожары были в Нежине – 4 и в Глухове – 2. По количеству сгоревших дворов в десятилетие первое место занимает 1885 год, когда сгорело 237 дворов, затем в 1886 г. сгорело 226; в 1882 – 168; в 1883 – 131; в 1887 и 1888 гг. сгорело 226; в 1882 – 168; в 1883 – 131; в 1887 и 1888 по 115; в 1889 – 100; в 1884 – 98; в 1881 – 50 и в 1880 г. сгорело наименьшее число дворов – 43. В Глухове сгорело 19 дворов.

В рассматриваемый период времени самые убыточные пожары приходятся на г. Чернигов, который в 1881, 1883 и 1889 г. по пожарным убыткам являлся первым; в этом отношении ему не уступил и Глухов, который в 1880, 1881 и 1888 г. также выделился по пожарным убыткам из прочих городов губернии. В пожары 1880 г. Глухов понес убытков на 17175 руб.; в 1888 г. – на 19235 руб. и в 1881 г. – на 17175 руб. Из приведенных данных видно, что Глухов в три года из десятилетия понес пожарных убытков на 53585 руб.

По представленным сведениям о причинах бывших пожарных случаев первое место занимает рубрика «неизвестных причин», которых в десятилетие было по городам 357. Эта цифра распределяется между городами в таком порядке: Нежин – 65, Глухов – 42,

Кролевец – 37, Борзна – 36, Конотоп – 31, Сосница – 28, Чернигов – 26, Козелец – 19, Остер – 18, Новозыбков – 15, Стародуб – 12, Мглин и Городня – по 8, Новгородсеверск и Сураж – по 6.

Вторая причина пожаров в городах отнесена к поджогам. Всего за 10 лет было 298 поджогов, от которых пожаров было в Козельце 59, в Борзне – 42, в Глухове – 40, в Кролевце – 34, в Конотопе – 24, в Нежине – 17, в Остре – 16, в Стародубе – 15, в Городне – 11, в Соснице – 10, в Чернигове – 9, в Новгородсеверске – 8, в Новозыбкове – 6, в Мглине – 4 и в Сураже – 3.

Третьей причиной пожаров является неосторожное обращение с огнем. От этой причины было 175 случаев пожара. Наиболее неосторожным явился из городов Нежин, в котором было от этого 42 пожара; затем следуют Глухов с 17 случаями, Конотоп – с 15, Кролевец – с 14, Козелец – с 13, Борзна – с 12, Чернигов – с 10, Остер также с 10 случаями, в Новозыбков и Новгородсеверске было 8 пожаров по неосторожности, в Сураже – 7, в Мглине – 6, в Стародубе и Городне – по 5 и в Соснице 3 случая. Чаще всего эти случаи были в 1885 и 1886 гг., в которых от неосторожности было по 29 пожаров; затем в 1881 г. – 26, в 1880 – 22, в 1887 – 21, в 1889 – 19, в 1884 – 5 и в 1882 году 1. Только в 1883 г. не было ни одного случая пожара от неосторожности.

Четвертой причиной пожаров было плохое устройство и содержание дымовых труб и печей. И в этом отношении первенство остается на стороне Нежина. Из 84 всех бывших в течение 10 лет случаев пожаров от плохого состояния труб в Нежине возникло 16 пожаров; затем в Козельце – 14, в Кролевце – 10, в Конотопе – 9, в Глухове и Борзне – по 6, в Стародубе – 5, в Чернигове и Остре – по 4, в Новозыбкове – 3, в Соснице,

Городне и Сураже – по 2 случая, в Новгородсеверске – 1, в Мглине – ни одного. Наконец от грозы было 19 случаев пожара. Эти случаи были в Козельце – 7, в Чернигове, Глухове, Конотопе и Нежине – по 2, в Борзне, Городне, Остре и Соснице – по 1 случаю. От грозы пострадали города Козелец, где было 7 случаев, в Чернигове, Глухове, Конотопе и Нежине – по два случая, в Борзне, Городне, Остре и Соснице – по одному случаю. Города Кролевец, Мглин, Новозыбков, Новгородсеверск, Стародуб и Сураж в истекшем десятилетии не имели пожаров от гроз.

Обращаясь к цифровым сведениям о количестве пожаров по селам и деревням Черниговской губернии, мы видим, что в десятилетний период времени всего было сельских пожаров 7789, во время которых всего сгорело 28949 дворов на 16786579 руб.

По времени года наибольшее число пожарных случаев приходится на летние месяцы (13313 пожаров). В весенние месяцы произошло 8665 пожаров, в осенние – 5397 и в зимние – только 1574, т. е. менее чем в 8 раз против пожаров в летние месяцы. Иллюстрировать эти цифры едва ли нужно; всем известно, что в весенние и летние месяцы все рабочее население в поле на работах, дома остаются только дети да беспомощные старики; бабы приходят домой только для того, чтобы наскоро сварить обед да отнести его в поле. Все это делается спешно, торопливо и в большинстве небрежно по отношению к огню, а тут еще остаются дети, так легкомысленно относящиеся не только к огню, но и ко всему окружающему. Тут-то в это время и начинаются опустошительные пожары по селам и деревням. Так на один летний пожар приходится сгоревших 5,2 двора, на один весенний – 4,8, на осенний – 2,3 и на зимний пожар только всего 1,4 двора.

Другими словами летние пожары почти в пять раз опустошительнее зимних. За десятилетний период на каждый пожар в селениях приходится убытков на 2154 руб. 23 коп. По сумме убытков в рассматриваемый нами десятилетний период больше больше приходится убытков в один пожар на весенние месяцы, а именно: 2861 руб. 13 коп., в летние месяцы – 2538 руб. 81 коп., на осенние – 1548 руб. 10 коп. и на зимние месяцы – 1418 руб. 42 коп. Обращаясь в частности к уездам Черниговской губернии, мы видим, что чаще всего горел в рассматриваемый период времени Козелецкий уезд (676 случаев), затем Сосницкий (653), Новозыбковский (643), Суражский (630), Черниговский (595), Глуховский (548), Нежинский (530), Новгородсеверский (546), Кролевецкий (505), Борзенский (497), Городнянский (481), Остерский (438), Конотопский (423), Стародубский (367) и Мглинский (276). По числу сгоревших дворов первое место занимает Новозыбковский уезд, где сгорело 3183 двора в десятилетний период, за коим следуют уезды: Суражский, Кролевецкий, Новгородсеверский, Сосницкий, Городнянский, Козелецкий, Мглинский, Борзенский, Стародубский, Остерский, Черниговский, Глуховский, Конотопский и Нежинский.

По понесенным от пожаров убыткам первое место занимает Новозыбковский уезд, который за десять лет потерял от 1745167 руб., затем следуют уезды: Глуховский, Новгородсеверский, Суражский, Сосницкий, Городнянский, Козелецкий, Кролевецкий, Черниговский, Мглинский, Борзенский, Остерский, Нежинский, Конотопский и Стародубский.

Продовження в наступному номері

*Підготувала до друку
Маргарита Мельник*

Газета «Соборний майдан»

Засновник — Національний заповідник «Глухів»

Свідоцтво про реєстрацію № СМ 390 від 06.02.2004 р.

Адреса редакції: м.Глухів Сумської обл., вул.Шевченка, 30, тел. 2-35-57, e-mail: dikz@ukr.net

Номер підготовлено до друку у науково-дослідному відділі заповідника

Верстка Віктора ІСАЄВА

Газета надрукована у АТ «Шосткинська міська друкарня»

м.Шостка, вул. К.Маркса, 69

Підписано до друку 25.05.2015 р.

Тираж — 500 примірників. Замовлення № 6586.

Редакція газети «Соборний майдан» запрошує до творчого співробітництва науковців, краєзнавців, любителів старовини

Електронна версія на сайті <http://nz-hlukhiv.com.ua/>

Редакційна колегія

Світлана ЖУКОВА

Юрій КОВАЛЕНКО

Ірина МОШИК

Олександр МІРОШНИЧЕНКО

Віктор ІСАЄВ

РОЗПОВСЮДЖУЄТЬСЯ БЕЗКОШТОВНО